

GRACJANA DUTKIEWICZ

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni
Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych
e-mail: g.dutkiewicz@amw.gdynia.pl
ORCID: 0000-0002-0028-4563

GRZEGORZ PIWNICKI

Uniwersytet Gdański
Wydział Nauk Społecznych
e-mail: grzegorz.piwnicki@ug.edu.pl
ORCID: 0000-0001-5489-4028

DOI: 10.34813/ptr3.2022.15

Pokój i wojna w orędziach papieża Franciszka na Światowy Dzień Pokoju

Peace and war in the messages of Pope Francis
for the World Day of Peace

Abstract. Dealing with peace in the face of war as one of the problems of social life and searching for practical solutions in the context of its restoration, preservation and building, above all with regard to uniting and strengthening the defense of people, communities, nations and states for the sake of belonging to one human family are the key issues raised in the social doctrine of the Catholic Church. In its general message, concern for the common good, which provides protection and a peaceful and safe life, survived until the pontificate of Pope Francis. The article presents the understanding of peace and war in the messages of Pope Francis, for the World Day of Peace, which is celebrated each year on January 1. The article discusses the documents published in the years 2014–2022. An important aspect of this analysis is the understanding of the concept of peace in the face of war and the proposed measures to achieve and maintain it, and to end the war, which are consistent with the social teaching of the Catholic Church.

Keywords: peace, war, messages of Pope Francis, World Day of Peace.

Zajmowanie się pokojem wobec wojny, jako jednym z problemów życia społecznego oraz poszukiwanie praktycznych rozwiązań w kontekście jego przywrócenia, zachowania i budowania, przede wszystkim w odniesieniu do

jednoczenia i umocnienia obrony osób, wspólnot, narodów i państw na rzecz przynależności do jednej rodziny ludzkiej, to kluczowe zagadnienia podejmowane w doktrynie społecznej Kościoła katolickiego. W ogólnym jej przesłaniu do czasów pontyfikatu papieża Franciszka przetrwała troska o dobro wspólne, które zapewnia ochronę oraz pokojowe i bezpieczne życie.

Mówiąc o postawie Kościoła katolickiego wobec pokoju i wojny, konieczne jest przypomnienie, iż ewoluowała ona na przestrzeni wieków. Pierwsi chrześcijanie wyrzekali się wojny, uznając ją za coś złego. Jednak w kolejnych wiekach była ona częstym sposobem rozwiązywania sporów. W związku z tym niezbędne stało się wypracowanie przez Kościół katolicki stanowiska, w którym dopuszczalne byłoby jej zaakceptowanie w ramach „chrześcijańskiej moralności” (Białas-Zielińska, 2018, s. 59).

Można również zgodzić się z tezą Georges’a Minois, który w rozprawie na temat stosunku Kościoła katolickiego do wojny wskazuje:

Postawa Kościoła wobec wojny zmieniała się w funkcji dwóch głównych czynników. Pierwszym jest miejsce, jakie zajmuje Kościół w społeczności, zależne od tego, czy jest związany, czy nie, z władzą polityczną, czy jest jej podporządkowany, czy może ją kontroluje. Drugim jest charakter i technika wojny, zależnie od tego, do jakiego stopnia jest mordercza, okrutna, powszechna, kontrolowalna. (1998, s. 458)

Stanowisko papieża Franciszka, prezentowane każdego roku w orędziach publikowanych na Światowy Dzień Pokoju (dalej ŚDP), potwierdzone również w odniesieniu do trwającej obecnie wojny na Ukrainie, jest cennym źródłem wiedzy dotyczącej podejścia Kościoła katolickiego do kwestii wojny i pokoju. Według Ojca Świętego najlepszym środkiem zmierzającym do położenia jej kresu jest pokój poprzez dialog, pojednanie i przebaczenie.

Stanowiska innych papieży wobec zagadnienia pokoju i wojny, w okresie ich pontyfikatów zmieniały się, dopasowując się do ducha czasów, w których żyli. W związku z tym doktryna Kościoła katolickiego wobec tej problematyki była potwierdzana, rozwijana, reinterpretowana, jak i odrzucana. Jako przykład można podać Sobór Watykański II, na którym zakwestionowano koncepcję „wojny sprawiedliwej”, zastępując ją pojęciem „prawa do obrony”.

Obecnie papież Franciszek krytykuje ideę „prawa do obrony”, twierdząc, że każda wojna jest szaleństwem i niszczy obie strony konfliktu. Takie myślenie Ojca Świętego powoduje problem doktrynalny, ponieważ jest wbrew obowiązującemu w Kościele katolickim prawu. Co więcej, w obliczu trwającej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę nie wskazuje, jakim pojęciem tę ideę zastąpić, co w efekcie przyczynia się to do braku odpowiedzi na pytanie, czy Ukraina ma prawo się bronić.

Niezależnie od oceny papieża Franciszka dla tej idei, z doktrynalnego punktu widzenia „uprawniona obrona” ma moc obowiązującą i jest zapisana w Katechizmie Kościoła Katolickiego. W tej oficjalnej wykładni wiary i zasad moralności Kościoła katolickiego czytamy:

Uprawniona obrona osób i społeczności nie jest wyjątkiem od zakazu zabijania niewinnego człowieka, czyli dobrowolnego zabójstwa. Z samoobrony... może wynikać dwójaki

skutek: zachowanie własnego życia oraz zabójstwo napastnika... Pierwszy zamierzony, a drugi nie zamierzony (nr 2263). Miłość samego siebie pozostaje podstawową zasadą moralności. Jest zatem uprawnione domaganie się przestrzegania własnego prawa do życia. Kto broni swojego życia, nie jest winny zabójstwa, nawet jeśli jest zmuszony zadać swemu napastnikowi śmiertelny cios (...) (nr 2264). Uprawniona obrona może być nie tylko prawem, ale poważnym obowiązkiem tego, kto jest odpowiedzialny za życie drugiej osoby, za wspólne dobro rodziny lub państwa. Obrona dobra wspólnego wymaga, aby niesprawiedliwy napastnik został pozbawiony możliwości wyrządzania szkody. Z tej racji prawowita władza ma obowiązek uciec się nawet do broni, aby odeprzeć napadających na wspólnotę cywilną powierzoną jej odpowiedzialności (nr 2265). Wysiłek państwa, aby nie dopuścić do rozprzestrzeniania się zachowań, które łamią prawa człowieka i podstawowe zasady obywatelskiego życia wspólnego, odpowiada wymaganiu ochrony dobra wspólnego. Prawowita władza publiczna ma prawo i obowiązek wymierzania kar proporcjonalnych do wagi przestępstwa (...) (nr 2266).

Krytycznie odnosząc się do oceny papieża Franciszka wobec wspomnianej idei, należy zwrócić uwagę, że Ojciec Święty nie udziela odpowiedzi na pytanie, czy Ukraina ma prawo się bronić. Pytanie, które dzisiaj wydaje się jednym z najważniejszych w odniesieniu do trwającej wojny na Ukrainie. Dlatego Franciszkowi zarzuca się, iż rezygnuje z moralnej oceny sytuacji tam, gdzie jego głos jako przywódcy religijnego jest potrzebny.

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie, jaki stosunek do kwestii pokoju i wojny prezentuje papież Franciszek w przekazach dziewięciu orędzi publikowanych na Światowy Dzień Pokoju.

Idea Światowego Dnia Pokoju

Światowy Dzień Pokoju w Kościele katolickim obchodzony jest co roku 1 stycznia. Wydarzenie to ustanowił papież Paweł VI 8 grudnia 1967 roku listem skierowanym do „wiernych Kościoła katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli”. Jego ogólnym przesłaniem jest propagowanie idei światowego pokoju i pojednania wobec wybuchających wojen i konfliktów zbrojnych. Stąd też ważny motyw ŚDP ma skłaniać do pokojowego rozstrzygania sporów międzynarodowych i niedopuszczania do sytuacji, w której doszłoby do użycia siły zbrojnej między stronami (Światowy Dzień Pokoju; Szałata, 2008).

Analizując orędzia papieża Franciszka publikowane na ŚDP, od objęcia pontyfikatu do dzisiaj Ojciec Święty wydał ich z tej okazji dziewięć. Zawierają one tytułowe przesłania i poruszają różne tematy związane z zagadnieniem pokoju i wojny:

- orędzie na 47 ŚDP, 1 styczeń 2014 r.: *Braterstwo podstawą i drogą do pokoju*;
- orędzie na 48 ŚDP, 1 styczeń 2015 r.: *Już nie niewolnicy, lecz bracia*;
- orędzie na 49 ŚDP, 1 styczeń 2016 r.: *Przezwyć obojętność i zyskaj pokój*;
- orędzie na 50 ŚDP, 1 styczeń 2017 r.: *Wyrzeczenie się przemocy: styl polityki na rzecz pokoju*;
- orędzie na 51 ŚDP, 1 styczeń 2018 r.: *Migranci i uchodźcy: mężczyźni i kobiety w poszukiwaniu pokoju*;

- orędzie na 52 ŚDP, 1 styczeń 2019 r.: *Dobra polityka służy pokojowi*;
- orędzie na 53 ŚDP, 1 styczeń 2020 r.: *Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne*;
- orędzie na 54 ŚDP, 1 styczeń 2021 r.: *Kultura troskliwości jako droga do pokoju*;
- orędzie na 55 ŚDP, 1 styczeń 2022 r.: *Dialog międzypokoleniowy, edukacja, praca: narzędziami budowania trwałego pokoju*.

Rozumienie pokoju i wojny w orędziach papieskich

Rozumienie pokoju na tle wojny w orędziu papieża Franciszka na ŚDP 1 stycznia 2014 r. wychodzi od przesłania: „Braterstwo podstawą i drogą do pokoju”. Pokazuje ono tradycyjnie obecne w doktrynie społecznej Kościoła katolickiego podejście, że braterstwo, którego wyrazem jest dialog „buduje pokój i tłumi wojnę”. W jego treści Ojciec Święty potępia wszelkie wojny i wskazuje dialog jako jedyny skuteczny sposób rozstrzygania sporów międzynarodowych. Ta sama refleksja na temat dialogu pojawia się we wszystkich orędziach Ojca Świętego publikowanych na ŚDP. Wskazanie dialogu, w kontekście przywrócenia i zachowania pokoju pojawia się również w wypowiedziach papieża od momentu zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Tutaj jednoznacznie od samego jej początku Franciszek apeluje o zaprzestanie wszelkich działań zbrojnych każdej ze stron konfliktu i wzywa do rozmów. Niewątpliwie dla Ojca Świętego faktem jest, że to Rosja rozpoczęła wojnę i to ona musi ją zakończyć. Jednak, aby dialog był możliwy Ojciec Święty wskazuje, że działania zbrojne muszą zostać zakończone również przez Ukrainę. Dopiero wtedy możliwy będzie pokój. To również w tym orędziu papież Franciszek formułuje swoje stanowisko na temat użycia w działaniach wojennych broni jądrowej, które podtrzymuje do dzisiaj, uważając jej wykorzystanie za niemoralne (Franciszek, 2014; Cieniek, 2022).

Głównym wątkiem orędzia papieża Franciszka na ŚDP 1 stycznia 2015 r. pt. *Już nie niewolnicy, lecz bracia* jest problem współczesnego niewolnictwa. Stąd też w jego treści Ojciec Święty wypukla ideę braterstwa oraz równości ludzi jako podstawową więź życia rodzinnego i fundament życia społecznego, podkreślając, iż na drodze do jej urzeczywistnienia stoi tytułowy problem. Według niego jego przyczyną są również konflikty zbrojne, które zmuszają ludzi do emigrowania i zostawienia wszystkiego, co mają. W tym kontekście na uwagę zasługuje fakt, iż ten ŚDP miał miejsce po agresji Rosji na Ukrainę w 2014 roku, w postaci wojny hybrydowej i późniejszych działań, takich jak: interwencja militarna na Krymie i jego aneksja czy wojna w Donbasie. Przypuszczać można, że właśnie ze względu na te wydarzenia papież Franciszek w omawianym orędziu potwierdził swoje stanowisko wyrażone w poprzednim przemówieniu – nauczając, że wojny i konflikty są złem, ponieważ przynoszą cierpienie, zniszczenie, głębsze spory i że tylko szerzenie pokoju i zgody na świecie jest sposobem na ich zakończenie i rozwiązanie (Franciszek, 2015).

W orędziu na ŚDP 1 stycznia 2016 r., pod hasłem *Przez zwycięż obojętność i zyskaj pokój* papież Franciszek utrzymał swoje przesłanie o duchu prowadzenia dialogu jako jedynego skutecznego sposobu rozstrzygania sporów międzynarodowych, uzupeł-

niając je o nowy element, tj. podejmowanie przez państwa zbiorowych inicjatyw na rzecz utrzymania pokoju, m.in. w ramach współpracy na forum organizacji międzynarodowych. Następnie Ojciec Święty odwołał się do wydarzeń minionych lat i upomniał, że wojny mają tragiczne konsekwencje, dlatego wszyscy – tak rodziny, jak i narody świata, a także przedstawiciele państw i rządów oraz zwierzchnicy wspólnot religijnych – powinni angażować się we wszystkie działania prowadzone w celu zapewnienia pokoju na świecie. Według papieża brak takiego zaangażowania wynika z obojętności i stanowi poważne zaniedbywanie obowiązku, jaki posiada każda osoba, by przyczyniać się w miarę swoich możliwości i roli odgrywanej w społeczeństwie, do dobra wspólnego, szczególnie do pokoju, który jest jednym z najcenniejszych jego form. W tej perspektywie papież Franciszek apeluje o powstrzymanie się od wciągania innych narodów w konflikty i wojny, bowiem niszczą one bogactwo materialne, kulturowe i społeczne oraz integralność duchową i moralną (Franciszek, 2016).

Temat orędzia na ŚDP 1 stycznia 2017 r. brzmiał *Wyrzeczenie się przemocy: styl polityki na rzecz pokoju*. W jego przesłaniu papież Franciszek podtrzymał swoje stanowisko w kwestii broni jądrowej, wyrażone w orędziu w 2014 r., nawołując do rozbrojenia. Głosił potrzebę jej likwidacji oraz w jednoznaczny sposób potępił nuklearne odstraszenie. Stąd też w ocenie Franciszka „etyka braterstwa i pokojowego współżycia osób i narodów nie może opierać się na logice strachu, przemocy i zamknięcia, ale jej podstawą musi być odpowiedzialność, szacunek i szczerý dialog” (Franciszek, 2017). Odnosząc się do samego nuklearnego odstraszenia Ojciec Święty zmienił stanowisko Kościoła katolickiego wobec tej doktryny. Jego poprzednicy, zwłaszcza w okresie zimnej wojny moralnie dopuszczali nuklearne odstraszenie, natomiast Franciszek je całkowicie odrzucił (Kojkoł, Kusiak, Wyszyński, 2021, s. 13–21). Pozostając przy analizie przemówienia, stało się ono dla papieża Franciszka okazją do potwierdzenia i uzupełnienia swojego nauczania na temat pokoju i wojny. Z jednej strony przestrzega przed „niebezpieczeństwem, jakim jest przekonanie, że sporów międzynarodowych nie można rozwiązać przez negocjacje, a jedynie przez zasto-sowanie siły”. Równocześnie zalecał w przypadku „nieprzewidywalnych ataków zbroj-nych koncentrować się na działaniu bez użycia przemocy jako stylu polityki pokoju w rela-cjach międzynarodowych”. W tym znaczeniu Ojciec Święty zwraca uwagę, że reagowanie przemocą na przemoc prowadzi do migracji i cierpienia ludzi, ponieważ znaczne zasoby przeznaczone są na cele wojskowe zamiast na codzienne potrzeby ludzi co może doprowadzić do ich śmierci fizycznej i duchowej. Wydaje się, że to podejście odzwierciedla dzisiejszą postawę Ojca Świętego, w kwestii braku jego odpowiedzi na pytanie, czy Ukraina ma prawo się bronić (Franciszek, 2017).

W orędziu na ŚDP z 1 stycznia 2018 r. na temat *Migranci i uchodźcy: mężczyźni i kobiety w poszukiwaniu pokoju* papież Franciszek przestrzega, że wojny, konflikty zbrojne oraz inne formy zorganizowanej przemocy są przyczyną wzrostu migracji i uchodźstwa. Stąd też w kolejnych jego fragmentach Ojciec Święty wzywa do zapewnienia pokoju poprzez „danie osobom ubiegającym się o azyl, uchodźcom, migrantom i ofiarom handlu ludźmi szansy na znalezienie pokoju, którego poszukują” oraz wypracowanie „strategii, która połączy w sobie cztery działania: przyjmowanie, chronienie, promowanie i integrowanie”. Następnie w dalszej części swojego wywo-

du papież Franciszek wskazuje, że jest to koniecznością i obowiązkiem wspólnoty międzynarodowej. Jego zdaniem „jest możliwe również, by kraje mniej zamożne przyjmowały większą liczbę uchodźców lub przyjmowały ich lepiej, jeśli międzynarodowa kooperacja zapewni im dostęp do potrzebnych funduszy” (Franciszek, 2018).

W treści orędzia na ŚDP z 1 stycznia 2019 r. pt. *Dobra polityka służy pokojowi* papież Franciszek zwraca uwagę na pojęcie pokoju, które rozumie ponadto w duchu służby, zakładając, że dobra polityka służy pokojowi. Warunkiem jej realizacji jest odrzucenie wojny i strategii strachu. Z tego powodu Franciszek apeluje do wszystkich polityków i osób sprawujących władzę polityczną, czyniących to w duchu służby o podjęcie zdecydowanych działań na rzecz budowania światowego pokoju. W omawianym orędziu Ojciec Święty odnosi się też do faktu, iż dążenie do władzy za wszelką cenę prowadzi do polityki nadużyć i niesprawiedliwości, a ta nie służy stabilności i prowadzi do różnych konfliktów na świecie. Papież Franciszek podtrzymał również swoje stanowisko wobec broni jądrowej, podkreślając, że jej rozprzestrzenianie jest sprzeczne z moralnością (Franciszek, 2019a).

Orędzie na ŚDP 1 stycznia 2020 r., pod hasłem *Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne* stało się dla papieża Franciszka kolejną okazją do tradycyjnego nauczania zgodnego z katolicką nauką społeczną. Ponownie możemy usłyszeć, iż pokój w obliczu wojny i konfliktu zbrojnego jest możliwy i osiągany przede wszystkim poprzez dialog i pojednanie. W ocenie Franciszka wojny i konflikty zaczynają się zazwyczaj od nietolerancji wobec odmienności, chęci posiadania władzy i panowania, nadużycia władzy, ambicji hegemonicznych czy różnic błędnie postrzeganych jako przeszkody (Franciszek, 2020). Przypuszczalnie dlatego też papież w dalszej części orędzia nawiązuje do swojej wizyty w Japonii w 2019 r., podkreślając, że odstraszanie nuklearne stwarza jedynie złudne bezpieczeństwo (Franciszek, 2019b).

W orędziu na ŚDP, obchodzonym 1 stycznia 2021 r., tematem przewodnim stała się *Kultura troskliwości jako droga do pokoju* papież Franciszek ponownie odwołuje się do rozumienia pokoju w duchu braterstwa, co ma odzwierciedlenie również w orędziach z 2014, 2015 i 2017 r. W treści omawianego wystąpienia jest wskazanie na szczególną rolę braterstwa jako troskliwości, między innymi w postaci świadectw miłości i solidarności między osobami, wspólnotami, narodami i państwami, które pozwalają unikać wojen i konfliktów, przynoszących zniszczenie i kryzysy humanitarne. W świetle tych rozważań Ojciec Święty zaleca budować wspólnotę międzynarodową opartą na wzajemnej trosce i poszanowaniu prawa humanitarnego (Franciszek, 2021).

W orędziu na ŚDP 1 stycznia 2022 r. pt. *Dialog międzypokoleniowy, edukacja, praca: narzędziami budowania trwałego pokoju* papież Franciszek proponuje trzy drogi w kwestii budowania światowego pokoju i międzypokoleniowych reguł jego ochrony: dialog międzypokoleniowy – jako podstawa realizacji wspólnych planów na rzecz budowania pokoju; edukacja – kształcenie i wychowanie jako siła napędowa pokoju oraz praca – promocja i zapewnienie pracy na potrzeby budowania pokoju. Franciszek zaznacza, że kształcenie i wychowanie są siłą napędową pokoju. Wzywa do ograniczenia wydatków na zbrojenia i przeznaczenia tych środków na zdrowie,

edukację, infrastrukturę czy troskę o środowisko. Papież mówi, że edukacja to podstawowe źródło integralnego rozwoju człowieka, czyni osobę bardziej wolną i odpowiedzialną oraz jest niezbędna dla obrony i promowania pokoju (Franciszek, 2022).

Podsumowanie

Pokój był i jest szczególnym dobrem dla człowieka, dlatego powinien być przedmiotem nieustającej troski. Podkreśla to Kościół katolicki w swojej działalności na jego rzecz. W orędziach na ŚDP papież Franciszek również przedstawia te elementy, które jego zdaniem, przyniosą ludzkości pokój w obliczu wojny. Mówi o podstawowych elementach, zawsze obecnych w katolickiej nauce społecznej, takich jak braterstwo, dialog, pojednanie i przebaczenie.

Obok nich Ojciec Święty zwraca uwagę na znaczenie troskliwości, solidarności, równości ludzi, podejmowanie wspólnotowych działań i polityki na rzecz budowania pokoju. Stąd też orędzia przekonują, że są to najlepsze środki zmierzające do osiągnięcia i utrzymania pokoju oraz zakończenia wojny.

Niewątpliwie orędzia nie mają charakteru jednorazowego przesłania, bowiem wobec wojny na Ukrainie prezentują one stanowisko Franciszka, który od początku swojego pontyfikatu nazywa każdą wojnę szaleństwem, ponieważ niszczy ona obie strony konfliktu. W tym kontekście wojny są zawsze niesprawiedliwe – mówi papież.

Na pewno wyjątkowe rozważania na temat pokoju i wojny znajdują odzwierciedlenie w orędziu na ŚDP 1 stycznia 2023 r., opublikowanym po roku wojny na Ukrainie.

Literatura

- Białas-Zielińska, K. (2018). Stanowisko papieża wobec problemu wojny – od Piusa XII do Jana Pawła II. W: A. Nyzio (red.), *Od wojny sprawiedliwej do wojny robotów. Rozważania o stałości i zmienności fenomenu wojny* (s. 59–76). Kraków: KON Tekst.
- Cieniek, R. (2022). *Pięć problemów Franciszka w związku z wojną w Ukrainie [ANALIZA]*. Wiadomości w Onet. Pobrano z: <https://wiadomosci.onet.pl/religia/aktualnosci/wojna-w-ukrainie-a-papiez-franciszek-piec-problemow/bzrl54n> [dostęp: 05.06.2022].
- Minois, G. (1998). *Kościół i wojna. Od czasów Biblii do ery atomowej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen – Dom Wydawniczy Bellona.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Opoka.org.pl. Pobrano z: <http://www.katechizm.opoka.org.pl> [dostęp: 11.08.2022].
- Kojkoł, J., Kusiak, P., Wyszyński, Ł. (2021). Kościół a broń jądrowa. Rekonstrukcja doktryny społecznej Kościoła katolickiego. *Przegląd Religioznawczy*, 3 (281), 3–26.
- Franciszek. (2014). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2014 roku. Braterstwo podstawą i drogą do pokoju*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20131208_messaggio-xxvii-giornata-mondiale-pace-2014.html [dostęp: 02.06.2022].
- Franciszek. (2015). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2015 roku. Już nie niewolnicy, lecz bracia*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa->

- francesco_20141208_messaggio-xlvi-giornata-mondiale-pace-2015.html [dostęp: 02.06.2022].
- Franciszek. (2016). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2016 roku. Przewycięż obojętność i zyskaj pokój*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20151208_messaggio-xlix-giornata-mondiale-pace-2016.html [dostęp: 02.06.2022].
- Franciszek. (2017). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2017 roku. Wyrzeczenie się przemocy: styl polityki na rzecz pokoju*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20161208_messaggio-l-giornata-mondiale-pace-2017.html [dostęp: 06.06.2022].
- Franciszek. (2018). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2018 roku. Migranci i uchodźcy: mężczyźni i kobiety w poszukiwaniu pokoju*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20171113_messaggio-51giornatamondiale-pace2018.html [dostęp: 06.06.2022].
- Franciszek. (2019a). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2019 roku. Dobra polityka służy pokojowi*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20181208_messaggio-52giornatamondiale-pace2019.html [dostęp: 06.06.2022].
- Franciszek. (2019b). *Przemówienie papieża Franciszka przy Pomniku Pokoju w Nagasaki*. Katolicka Agencja Informacyjna. Pobrano z: <https://ekai.pl/dokumenty/przemowienie-papieza-franciszka-przy-pomniku-pokoju-w-nagasaki/> [dostęp: 06.06.2022].
- Franciszek. (2020). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2020 roku. Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20191208_messaggio-53giornatamondiale-pace2020.html [dostęp: 06.06.2022].
- Franciszek. (2021). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2021 roku. Kultura troskliwości jako droga do pokoju*. Libreria Editrice Vaticana. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/papa-francesco_20201208_messaggio-54giornatamondiale-pace2021.html [dostęp: 10.06.2022].
- Franciszek. (2022). *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2022 roku. Dialog międzypokoleniowy, edukacja, praca: narzędziami budowania trwałego pokoju*. Libreria Editrice Vaticana. <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/20211208-messaggio-55giornatamondiale-pace2022.html> [dostęp: 10.06.2022].
- Szałata K. (2008). *Światowy Dzień Pokoju. U źródeł wielkich chrześcijańskich inicjatyw społecznych*. Pobrano z: http://follereau.org/f/wp-content/uploads/2008/12/k_szalata-swiatowy-dzien_pokoju_historia.pdf [dostęp: 10.08.2022].
- Światowy Dzień Pokoju*. Brewiarz.katolik.pl. Pobrano z: <https://www.brewiarz.katolik.pl/czytelnia/sdp.php3> [dostęp: 11.08.2022].